

A magyar kultúra útjai Jugoszláviában

SZELI ISTVÁN TANULMÁNYA

Szeli István „eszmetörténeti tanulmánya” fölkérésre született, és része annak a tervnek (*A jugoszláv szocialista öngazgatású társadalom fejlődésének törvényszerűségei és távlatai*), amely körül a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottsága Elnökségének Társadalomkutatói Központja bábáskodott. Az eredetileg szerb-horvát nyelven írott művet Szeli Valéria fordította magyarra. Nem az eredetét, hanem a szerző által módosított szöveget, hiszen Szeli István — tekintettel a magyarországi viszonyokra — elhagyta a magyar művelődésre, irodalomra, közéletre stb. vonatkozó ismertetéseket, viszont bizonyos fogalmak és nevek szerepeltetésével, „bővebben értelmezte” a jugoszláv történelmi és társadalmi mozzanatokot. A szerző úgy véli, a magyar kiadás, a megváltoztatott cím ellenére, megfelel az eredeti tanulmánynak. Meglehet, azonban *A polgári örökség és meghaladása a jugoszláviai magyar szocialista kultúrában* — ezen a címen jelent meg a szerb-horvát kiadás 1979-ben — kissé szűkebb vizsgálódási kört előlegez, mint a Kossuth Könyvkiadó gondozta könyv címe.

A magyar kultúra útjai Jugoszláviában mint kötet cím azért is félrevezető, mert Szeli a kultúra fogalmát leszűkíti az irodalomra és a jobbára e körben forgó „művelődési” életre (könyvkiadás, az anyanyelv szerepe stb.), mintha a jugoszláviai magyar kultúrába nem tartoznék bele a képzőművészet, a színház és a zene. Ez a féloldalasság nyilván nem volt annyira zavaró abban az „eszmetörténeti” vázlatban, mely bizonyos szempontok figyelembevételével a magyar nemzetiség fejlődését, s nem kis mértékben ennek politikai vonatkozásait hangsúlyozta. Itt viszont több okból is furcsa. A magyarországi olvasó még mindig alig tud valamit a jugoszláviai magyar kultúráról, egy összetettebb vizsgálódás minden bizonnyal változtatott volna a sanyarú képen. Ám ennél is fontosabb: előtérbe kerülhetek volna a jugoszláviai magyar képzőművészet és színház sajátosságai, s e *fogalomalkotás* segíthette volna — ahogy Romániában a hatvanas években segítette is — a nemzetiségi önvizsgálat kiterjesztését a korábban szemérmesen „elhallgatott” területekre. (Még mindig találkozhatunk olyan véleménnyel, amely szerint a képzőművészet, a színház és a zene nyelve *közös*, s ezért felesleges e művészetek nemzetiségi specifikumainak keresésével bibelődni.

Szeli István „eszmetörténeti tanulmánya”, ha az eredeti célt nézzük, *hasznos* munka. Észrevehetően a jugoszláviai magyar nemzetiség mint érték elfogadtatása jegyében íródott. A szerző kitérően ismeri tárgyát, a különféle kutatások — nem csak jugoszláviai kutatások! — eredményeit, s munkássága révén maga is formálójá és elszánt harcosa a nemzetiségi irodalomművelődés ügyének. Úgy gondolja, hogy a polgári kulturális örökség vizsgálatával rá tud mutatni azokra a tényezőkre, melyek még ma is észlelhetők a „tekintélyes lélekszámú nemzetiség műveltségében”, és gátolják a mai kor kívánta kibontakozást. Leginkább a fejlődésfolyamat megrajzolása izgatja: hogyan vált a „kisebbségi” lét (irodalom, művelődés) „nemzetiségi-vé”. Szelinél ez a jelző mindig minőségi ugrást (is) jelent, az elszigeteltsége folytán „peremhelyzetben” élő vajdasági magyarság fölemelkedését.

A történelmi előzményeket kutatván a szerző megbizonyosodik, Dél-Bácska és Szerémség kulturális öröksége (A „Huszita Biblia”, Szerémi György történetírói munkássága stb.) a magyar feudális állam széthullásával elvesztette hatóerejét, s anélkül, hogy „aktív tényezővé” vált volna, az elkövetkező századok tudatában csak „történeti értékékként” szerepelt. S többek közt ennek tudható be, hogy a Trianon utáni kényszerű váltás sokkal jobban megrázza a jugoszláviai magyarságot, mint a gazdagabb hagyományokra épülő, mélyebb gyökerű magyar kultúrtájat, például az erdélyit. A korábbi bűn, a Pesthez igazodás-tartozás különösen a két háború közt szedi áldozatait; akkor, amikor a „fölfelé nézés” a különböző objektív körülmé-

nyek miatt már nem hajtóerő. A nemzetiségi kultúra nagykorúsítására, érvel a tanulmányíró, csak a szocialista forradalom végső győzelme, tehát 1945 után nyílt *reális lehetőség*.

Mielőtt rátérne több fontos kérdés kibontására (*A kisebbségtudat gyökerei, Kisebbség — nemzetiség, A kultúrák kölcsönossége*), Szelei rövid társadalmi keresztmetszetet ad, jobbára korabeli lapokból — *Híd, Kalangya* — vett idézetek segítségével. Megállapítása eléggé lecsújtó: „A vajdasági magyar kultúra szociológiai alapjainak rendszeres vizsgálata voltaképpen még meg sem kezdődött.” Ennek tudatában különösen értékesek azok a korai falu- és értelmiségszociológiai tanulmányok, melyeknek szerzőit sem a világnézet, sem a vizsgálati módszer nem fűzte össze, egyben azonban találkoztak: a jugoszláviai magyar kultúrát gyökértelennek, életképtelennek ítélték, a fejlődés kilátástalanságáról értekeztek. A tanulmányírónak igaza van abban, hogy a jugoszláviai magyar „valóságirodalom” megszületését a magyarországi fakultatív mozgalom, pontosabban a népi írók föllépése inspirálta, viszont amikor a „régii” szöveget ismétli — ti., hogy „e »valóságirodalom« tényleges értékei és eredményei felől azonban már az évtized végén megalapozott kételemek támadtak a marxista világszemléletű vagy ahhoz közel álló körökben” —, korántsem olyan meggyőző.

Mindenesetre ily általános megállapításokhoz elengedhetetlen a művek egyenkénti vizsgálata; különösen akkor, ha — mint Szelei figyelmeztet — „a világnézeti tájékozódástól függetlenül is” szinte egyszólamú eredményre jutottak az írók a helyzet megítélésében. Vagyis, Laták István, Thurzó Lajos, Gál László és az ún. „szociális irodalom” képviselőinek meglátása szinte azonos a polgári irodalom ténymegállapításaival. Lehet, hogy a kisebbségi létezészt szépiroí módszerrel vizsgáló Szenteleky Kornél „nivellált” akkor, amikor a „világnézeti harcot” meghagyta a többségi népek számára, s a kisebbség legfőbb tevékenységének az őrző szerepet jelölte meg — „...a kisebbségi író vizont minden másnál nagyobb felelősség terheli nyelve és kultúrája egyszerű létezésének biztosításáért” —, de az idő és a keserű tapasztalatok azt bizonyítják, hogy Szentelekynek egyben-másban igaza volt. A „jelentős és nagy hatósugarú életmű” hatását Szelei István vitatkozva se vonja kétségbe; az irodalomszervezőről vallott nézete már-már tényrőgzítés: „...a polgári magyar kultúra korszakában elvi és eszmei állásfoglalása döntően hatott az egész jugoszláviai magyar művelődésre.”

A tanulmányban ugyanakkor nem marad említetlenül Szenteleky gondolkodásának sajátos „kisebbségi” alapozása; a vajdasági írás mentora az osztályszempontot elvetvén, a minden értéket összegyűjtő — nem véletlen irodalmi szemléjüknek címválasztása —, *Kalangyába* rakó szemléletre épít. „A magyar kisebbségi társadalomnak, ha nem akar elpusztulni, elsősorban szellemiségében kell megújodnia” — idézi Szelei István Kende Ferencet, a polgári gondolkodású közíró, s azonnal leszögezi: „a kisebbségi ideológia elutasítja a politikai szervezkedéssel megvalósítható egység gondolatát.” Eme meglátását Kende szövegének bő idézésével támasztja alá. Különösen érdekes, ahogyan a *Magyarokról magyaroknak* című könyv részletéhez hasonlítja a „romániai marosvásárhelyi kisebbségi kongresszus” egyik dokumentumát: „A kisebbségi magyarság önvédelmének érdekében elengedhetlenül szükségesnek tartjuk, hogy a munkásság saját soraiban teljes erejének súlyával küzdjön minden elnemetlenítő kísérlet ellen és teljes odaadással szálljon harcba, összeköttetéseivel együtt, a magyar kisebbségvédelem egyetemes nemzeti érdekei mellett.”

Túlhaladta-e az idő a Vásárhelyi Találkozó záróhatározatából vett passzust, mely történetesen Kende egy s más véleményével összecseng, most ne vitassuk, hiszen a népfrontos összefogást tanúsító Vásárhelyi Találkozó jóval *több* volt, mint „kisebbségi kongresszus”, mit az is bizonyít, hogy vitáinak hatása fölfedezhető a fasizmus ellen egységfrontba tömörülő romániai magyar nemzetiség legjobbjainak soraiban is. Hogy mennyire nem elszigetelt, inkább önkörén messze túl mutató tanácskozás volt ama 1937-es „kisebbségi” tömörülés, bizonyítják Nagy Istvánnak *A Vásárhelyi Hitvallás nevében* mondott szavai: „A román népet közelről érintette a mozgalom *Hitvallása*, mert az erdélyi magyarság ebben a *Hitvallásban* írta körül első ízben világosan és félreérthetetlenül a két nép együttélésének becsületes előfeltételeit.”

„Többség” és „kisebbség” ma már nem helytálló fogalmak, és Lőrinc Péterrel ellentét-

ben — aki azt vallja: „...nincs nemzetiségi kérdés, hanem csupán nemzeti kérdés van...” — Rehák László véleményét fogadja el Szeli: „a nemzetiség... egy jelenlegi jogállapotnak a jelölése, szemben a »kisebbség« szó által asszociált negatív jelentéstartalommal.” Azért figyel többek közt az akkulturáció jelenségeit vizsgáló Voigt Vilmosra és a „peremszemélyiség mint személyiségtípus” tökéletes, pszichológiai s egyben társadalmi rajzát nyújtó romániai Gáll Ernőre, hogy vázolhassa, minként látja ő a *kínzó problémák* megoldását. Az előrelépés egyetlen záloga a nemzetiségi kultúra peremjellegének a megszüntetése. „Ez egyfelől azáltal valósulhat meg, hogy a nemzetiségi kultúra intézményesítésével és instrumentumainak létrehozásával megteremtjük számára a kulturális élet nemzeti szintű ápolását és művelését, másfelől pedig azzal, hogy a többségi nemzet (nemzetek) kultúrájának egyenrangú és organikus elemévé tesszük...”

A tanulmány leszögezi, már ma biztosítva vannak a jugoszláviai magyar művelődés intézményesítésének a feltételei. Kár — itt érzékelhető legjobban a más szempontok szerint építkező „eszmetörténeti tanulmány” vázlatossága —, hogy a szerző nem bizonyítja, miként születtek meg „a felszabadulás utáni korszak történelmi jelentőségű eredményei”. Noha a könyv befejező részében kitér két fontos intézményre: az újvidéki egyetem magyar nyelv és irodalom tanszéke és a Hungarológiai Intézet történetére, adós marad annak az organikus rendszernek a megmutatásával, amit úgy hívunk: jugoszláviai magyar kultúra. Több ízben személyesen is tapasztalhattam: élő, működő, értékrenddel bíró autonóm szervezetről van szó, mely kényesen büszke „különállására”, eredményeire. Elzárkózása, némelykor vitatható viszonyulása az anyaország kultúrájához, nem gőg, hanem tartás, ilyenné formálta a nemzetiségi politikára sokat adó jugoszláv öngazgatási rendszer. A „külön utat” követő társadalmi és politikai fejlődés — ehhez a Tájékoztató Iroda heves támadásai is segítettek — olyan életművek kiteljesedését ösztönözték, mint például a Sinkó Erviné, mely egyszerre jugoszláv és közép-európai érték, és ha a mi feltételeink közt így nem is jöhetett volna létre, beletartozván az egyetemes magyar irodalomba — magyar.

A fentebb említett „elzárkózás” csupán az értéktudatra, a sajátosságok hangsúlyozására vonatkozik. A befogadást, illetve kisugárzást tekintve a jugoszláviai magyar kultúrát a kölcsönösség jellemzi: az érzékeny reagáló képesség, a más kultúrák értékeit fölszívó, magához hasonlító gyarapodási vágy. Jólesően jegyzi meg Szeli István: mind szélesebb lesz az az ösvény, amely az egyetemes jugoszláv kultúra felé vezet. A nyilvánvaló „kötődések” fölemlítése még kézzelfoghatóbbá tette volna megállapítását. Hiszen a már-már avantgarde klasszikussá érő Tolnai Ottó költészetére Pound, Kavafisz és Eliot mellett, többek közt, a horvát Slamnig és Šoljan is hatott, a kitűnő festő és grafikus, Maurits Ferenc vonalhálóján ott érezni — Glavurtić-tól Veličković-ig — a modern szerb (horvát) grafika tudatosult fegyelmét; és hogy Dürrenmatt *Play Strindbergjétől Mrožek Tangójáig*, nem feledkezvén meg természetesen Gion Nándor *Ezen az oldalon* című drámájáról sem, oly kitűnő előadások reprezentálták az Újvidéki Színház erejét, a belgrádi vendégrendezőknek, Radoslav Dorić-nak és Ljubomir Draškić-nak is köszönhető. A romániai Harag György jugoszláviai magyar színpadokon is bizonyíthatta (Szabadkán a *Tarekin halálával*, Újvidéken a Csehov-ciklussal), hogy az újra fogékony közönséget a rendezőt is átsegítheti az objektív akadályokon — és nem utolsósorban azt, hogy a legjobb magyar rendezők között van a helye.

A kultúrák (leginkább az irodalom, a könyvkiadás) kölcsönösségét vizsgálva, a tanulmányíró arra figyelmeztet, hogy „lelassult, sőt csökkent a jugoszláviai magyar irodalom részvétele az egyetemes jugoszláv irodalmi műveltségben”. Jól ismert fölmérést, Juhász Géza ki-mutatását lapozva rögzíti mindezt. Az 1945 és 1957 között megjelent 68 jugoszláviai magyar könyv közül 13 — a könyvek egyötöde! — volt olvasható szerb-horvát, illetve szlovén nyelven, 1958 és 1970 között azonban a 277 magyar címszó közül mindössze 17 (!) — tehát minden tizenhatodik könyv! — jutott el a jugoszláviai olvasóhoz a három délszláv nyelv valamelyikén. Ez a csökkenő tendencia különösen akkor mutatkozik károsnak, ha tudjuk, a jugoszláviai magyar irodalom a hatvanas évektől kezdve rohamosan fejlődött, így éppen azok a

művek nincsenek lefordítva, amelyek megfelelően reprezentálhatnák a nemzetiségi kultúra magas szintjét. (Kár, hogy Szeli nem közöl újabb statisztikát, így az olvasó még csak nem is sejtethi, miként változott meg — egyáltalán megváltozott-e a nem éppen kedvező helyzet.) Egy valamin viszont el kell töprengenem. Ha a jugoszláviai magyar nemzetiség élete, kultúrája állandóan fejlődik — már pedig a szerző többnyire ezt az egyes vonalú, mindig előre haladó mozgást igyekszik megrajzolni tanulmányában —, miképp lehetséges, hogy a magyar könyv iránti *jugoszláv* érdeklődés állandóan csökken.

Más furcsaságra is fény derül. Ha a jugoszláv népek irodalmának magyar bibliográfiáját egybevetjük a jugoszláv irodalmak magyar bibliográfiájával, arra az eredményre jutunk — hangzik a megállapítás —, „hogy az 1945—1970 közötti időszakban 320 jugoszláv alkotás, főleg szerb-horvát nyelven írt könyv került a magyar(országi) olvasó elé, de csak körülbelül ennek a fele (pontosabban 159 magyar irodalmi alkotás) a jugoszláv nyelvek egyikén a hazai olvasó elé”. E nem túl szívderítő statisztika fölötti csodálkozásunkat tovább fokozza, hogy a lefordított 159 magyar mű tekintélyes részét (41 százalékát) teszik ki Zilahy Lajos (42 könyv) és Molnár Ferenc (14), valamint Harsányi Zsolt és Bókay János „hangsúlyozottan polgári eszmei orientációt képviselő” alkotásai. Szeli István veszélyesnek tartja a „hídszerep” ilyesfajta értelmezését, mint ahogy „minden idegszálával tiltakozik” az ellen — e problémáról a jugoszláviai magyar sajtó is sokat cikkezett —, hogy a különböző szerb és horvát színdarabokban a magyar nők kimondottan „kées erkölcsű kocsmatündérként, bárnőként, korlátozott cselédként, valamilyen alacsonyabb rendű embertípusként” ábrázoltatnak. (A magyar nemzetiségű szereplők ehhez hasonló befektetésére a szlovák színpad is kínál egy-két adalékot.)

A *Kisebbség mint ideológia* című fejezetben a szerző többek közt hivatkozik a tíz év előtti, a *Kalangya* irodalomtörténeti, eszmei, esztétikai és kulturális szerepét vizsgáló értekezlet megállapítására: a folyóirat képviselte „kisebbség”-konceptió „egy redukált irodalmi kritériumhoz vezetett el, s ezért a dilettantizmus melegágyává lett”. Anélkül, hogy kétségbe vonnám e megalapozott tanulmányokra támaszkodó kijelentés hitelét, a tágabb sugarú, több szempontú vizsgálódást szorgalmaznám. Hiszen a nagykorú, szabadkai *Híd* is, főképp a szép-irodalmi jellegű közléseit tekintve, majd mindvégig a „dilettantizmus” melegágya volt, annak ellenére, hogy a kisebbségi” ideológiánál magasabb szempontok — az osztályigazság — tudatában szervezte (munkás) íróit. És hova tegyük a csehszlovákiai Fábry Zoltán nem „kisebbségi” ideológiát tükröző, de az ötvenes évek irodalmi bontakozását épp a megértő, „elnéző” hanggal segítő *pedagógiai kritikáit*, melyek egy dolgot tekintve nagyon is közel álltak Szenteleky Kornél „redukált irodalmi kritériumaihoz”: a *saját* érték megbecsülését tűzték ki célul. Ezek a nagyon is szükségszerű „megalkuvások” kellettek ahhoz, hogy a sanyarú körülmények közt is működjék valamiképp a kritika „építő” jellegét hangsúlyozó rendszer.

A polarizálódások (*Híd — Kalangya; Szervezett Munkás — Napló*) ismeretében sem szabad megfeledkezni arról, hogy az esztétikai vizsgálódás nem korlátozható csupán az alkotók ideológiájára, hiszen akkor például Szirmai Károly és Herczeg János prózája alatta maradna a *Híd* — hogy a *Szervezett Munkás* „író-levelezőit” ne is említsem — megannyi dilettáns alkotói próbálkozásának. És a „szociális irodalom” legaktívabb művelőjének, Laták Istvánnak lírája is homályba borítaná az erdélyi „kispolgár”, Dsida Jenő költészetét. Szeli István természetesen tudatában van mind ennek, de kötöttsége nem nagyon engedi, hogy az eszmetörténeti szemponton túllépve, a *teljes* jugoszláviai magyar kultúra útjának megrajzolásával próbálkozzék.

A könyv két leghosszabb fejezete az anyanyelv szerepének polgári és szocialista szemléletével foglalkozik, illetve azt elemzi, hogy a kisebbségi irodalom miként fejlődött nemzetiségi irodalomná. A tanulmányíró úgy véli, a két háború közötti időszakban — „legfőként írónk és gondolkodónk szűkös, a céhbeliség kérdéseire szorítókozó nyelvszemlélete miatt” — nem voltak meg a feltételek a *nyelv életének egészével* (társadalmi és nemzeti funkcióval!) számot vető nyelvművelő tevékenység kialakítására. Csak 1945 után, s főleg az öngazgatási rendszer megszüllésével kerül újra előtérbe a „nyelvkérdés” és az anyanyelv érvényesítése minden

területen, melyet így vagy úgy, természetesen a politika is sürget. Kossa János 1939-es tanulmányát Szelei „elvi jelentőségűnek” itéli, melynek végkövetkeztetése alighanem minden korban megszívlelendő: „A kisebbség kisebbség-érzetét csak egy erős, nyelvbe és népi kultúrába ültetett nemzeti öntudat tudja ellensúlyozni. Mert a kisebbség érzetével, határozatlanságával nemcsak magyarsága, nemzetsége sikkad el az embernek, hanem embersége is. Csak nyelvvel, népének nyelvében élő múltjával, hagyományával, történelmével, egész kultúrájával — csak nemzetségének öntudatával és az egészben feloldódásával járulhat hozzá itt is a magyarság Vojvodina kultúrájához.”

Noha Szelei István a hatvanas évek közepén alakult Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületet a „legátfogóbb”, „legjelentősebb” szervezetnek tartja, amely ezen a tájon nyelvművelő céllal valaha is működött, az elismerésre méltó széles tevékenység mellett arra is kíváncsiak volnánk, hogy az egyesület mit tudott tenni a jugoszláviai magyar nemzetséget ma is szorító ezernyi baj orvoslásában (fakult nyelvi öntudat, anyanyelv-föladás, az anyanyelv iskoláztatás jogáról lemondás stb.). Az anyanyelvi műveltség alfája és omegája az iskola-politika, így az olvasó azt is szeretné tudni, hogyan áll ma a jugoszláviai magyarság iskola-ügye; nem ártott volna — esetleg statisztika formájában, az 1945 utáni friss éveket mintegy kiegészítendő — erre is némi terjedelmet szentelni. Úgy hírlik, az 1970-ben szervezett adai *Nyelvművelő Napok* — nálunk jobbára *Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok* elnevezéssel ismerik — az utóbbi években szüneteltette tevékenységét; azért is kár e rendezvény megcsendesedéséért, mert — Szelei értékelésével — itt „történt először kísérlet a hazai magyar nyelv társadalmi életfeltételeinek, állapotának, fogyatékoságainak és fejlődési távlatainak tüzetes megvitatására”.

A kötet legizgalmasabb fejezete: *A kisebbségi irodalom átfejlődése nemzetségi irodalomvá*. A téma kifejtése könyvnyi terjedelmet érdemelne, csak így lehetne viszonylag átfogóan kimeríteni a kérdésben rejlő, még ma is egymással csatározó vitapontokat. Ha ez ügyben egyáltalán beszélhetünk véglegességről, hiszen itt is fejlődésfolyamatról van szó. A tanulmányíró, feladatának tartva a nemzetségi irodalom „viszonylagos új fogalmának” körülírását, vitázik azokkal a nézetekkel, melyekben az egységesnek tudott magyar irodalom képzete és viszonyításrendszere az uralkodó, ahelyett, hogy a *másféleség mozzanatára* esne a hangsúly. Szelei úgy gondolja, a szomszéd országok irodalomtörténetészei — Kántor Lajos, Csanda Sándor és Turczel Lajos — s a jugoszláviai magyar és a magyarországi irodalmárok műveikben egy ma már meghaladott felfogást tükröznek; s ezt leginkább szóhasználatuk bizonyítja: a romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai magyar irodalom ekkor és ekkor „keletkezett”, „született”, „alakult”, „bontakozott ki” stb. E nézeteket a következőképp nyugtázza: „Mindez csak abban az értelemben igaz, hogy Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia 1918-ban létrejött államalakulat, s ezért csehszlovákiai stb. magyar irodalomról természetesen csak ettől az időponttól kezdve beszélhetünk, más vonatkozásban azonban elégtelennek érezzük e meghatározásokat.”

Olvasatában a főnti tanulmányok „az irodalmi önnemzés képtelenségét” visszhangozzák; vélelme szerint pusztán módszertanilag sem fogadható el az autogenezis elmélete, mert az irodalomteremtés számtalan (társadalmi, közösséglélektani, gazdasági, állami, tudati stb.) összetevője közül csupán egyet emel ki: az *állami*, „azt sugalmazván, hogy ez az addig soha-sem-volt új irodalom egyedül az új államnak köszönheti létezését”. Szelei István okfejtésére meg kell jegyezni: az új államalakulatok *létrejötté: tény*, s ez — akárhogy is veszem — döntően hatott az új „kisebbségi-nemzetségi” irodalmak megszületésére. (Különben, hogy a romániai, csehszlovákiai stb. magyar irodalom úgy érzi, hogy szervezettebb része az egyetemes magyar irodalomnak, mint a jugoszláviai, nem intézményrendszerük fejletlensége, az öntudat hiánya stb. magyarázza, hanem számos politikai, társadalmi körülmény, és Erdélyt tekintve, talán az egyetemes magyar irodalom hagyománykincsének közelsége, példateremtő-sugárzó hatása is.)

A tanulmány példák sokaságával bizonyítja: a két háború közötti viszonyokból következett a „kisebbségi” irodalom milyensége; változást csak a Jugoszláv Szövetségi Szocialista

Köztársaság alkotmánya hozott: a „nemzeti kisebbség” terminust „nemzetiségre” módosítván, véglegesen fölszámolta a korábbi jogegyenlőtlenségen alapuló státuszt. Ez volt az a döntő lépés, mikor lehetőség nyílt arra, hogy a jugoszláviai magyarság az irodalmát, kultúráját illetően is *államalkotó* legyen. Szeli figyelmeztet: a Vajdaság mint autonóm szocialista közösség csak összetettségében érthető meg, és sok minden mellett kiemelendő a „gazdasági-politikai önkormányzattal rendelkező földrajzi-területi egység” általános fejlődésének nem egy (viszonylagosan) *önálló* vonása, „amely csak önmagából és sajátos külön fejlődéséből értelmezhető”. A jugoszláviai magyar irodalom — mely a könyv szerzője szerint egyenrangú a magyarországi, a romániai és a csehszlovákiai magyar irodalommal — azért dajkálhatott föl *egyedi*, sehol máshol meg nem születhető opuszokat (Sinkó Ervin), mert a „más-másféle »szabadságok« és »kötöttségek« által befolyásolt esztétikai tudat” s nem utolsósorban az őt létrehozó számos körülmény bátorítóan hatott az alkotások kiteljesedésére.

A jugoszláviai magyar irodalom része a „jugoszláv irodalmaknak”. A szerző a szlovén, a macedón, a szerb és a horvát irodalmat „önmagában is tisztázott, önálló történetiséggel, nyelvvel és belső kritériumokkal rendelkező fogalomként” értékeli, míg a Vajdaságban élő népek irodalmára történetileg nézve a hármast determináltság jellemző. „Képzettartalmaival, kulturális emlékeivel, régebbi üzeneteivel, nyelvi, stílári és verselési hagyományaival mind egyike a maga „anyairodalmához” kapcsolódik (vagy pedig azonos vele, mint a szerb), földrajzi, állami, politikai hovatartozása, valamint eszmei tartalmai szerint azonban a jugoszláv közösség alkotóeleme, ezen belül pedig egy ma még csak inkább alkotmányjogi autonómiát élvező területnek, mintsem endogén kulturális közösségnek a szellemi tartalma. Tehát vízszintesen és függőlegesen is többszörösen tagolt jelenség.”

A művelődés alapjainak mennyiségi változásai 1945 után című fejezet a szocialista magyar kultúra kibontakozása szempontjából a következőképpen összegzi a 45 utáni három évtized „etapjait”: a negyvenes és ötvenes évek erőfeszítései a tömegkultúra létfeltételeinek megteremtésére irányultak; a hatvanas években a közép- és felsőfokú oktatás minőségi változása együtt járt a káderképzés föllendülésével; a hetvenes éveket — újabb minőségi változás eredményeképpen — a magyar nyelvű és tárgyú humán tudomány felvirágzása jellemzi. Kár, hogy a tanulmánynak ez a lényegbevágó része csupán egy 1952-es kiadvány statisztikai összefoglalójára támaszkodik. A rossz magyarsággal írott jelentés ily mérvű — szó szerinti! — idézése azért is zavaró, mert fontos megállapításai már-már komikussá válnak, nem szólva az értelmezést is megnehezítő dirib-darab nyelv egyéb homályairól. Nem tudhatni, hogy az első bő fél évtized eredményeit követték-e újabbak, mert a következő három évtized fejlődését (megtorpanását?) bizonyító statisztikák közzététele sajnálatosan elmaradt.

„A jugoszláviai magyar szellemi élet jóval többre képes, mint amennyit eddig felmutattott” — olvasható a két intézmény kialakulását tárgyaló részben, s ez összecseng egy „fiatal” kutató, Bosnyák István megállapításával: „... a mi szellemi életünkben sokszor nem tudunk, nem merünk élni ugyanazokkal az objektív társadalmi és művelődéspolitikai lehetőségekkel, amelyekkel kollégáink nemcsak az egyébként sem távoli Belgrádban, Zágrádban vagy Ljubljanában élnek, hanem itt, Újvidéken is. Csak éppen más intézményekben, más művelődési fórumokon. Mintha lenne tehát valamiféle sajtósági nemzetiségi színezete is ennek a mi szóban forgó provincializmusunknak.”

Szeli István eszmetörténeti tanulmánya, vázlatossága ellenére is, számot tarthat a magyarországi olvasó érdeklődésére. Örömem, örömünk nagyobb lenne, ha a jeles irodalomtörténész professzor, részletesebb kifejtéssel azt is megmutatta volna, ami a jéghegy víz alatti részére vonatkozik. Lehet, hogy vannak ilyen munkák, de azok nem, vagy nehezen jutnak el hozzánk, holott a kultúrák ilyesféle cseréjével nép és nemzetiség egyformán gyarapodhatnak. (Kossuth.)

SZAKOLCZAY LAJOS